
CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTUL DIFUZĂRII CERAMICII ATICE CU FIGURI ROȘII ÎN NORD-VESTUL PONTULUI EUXIN¹

Valeriu Banaru

Generalități. Cu fondarea succesivă a mai multor colonii grecești în nordul și nord-vestul Mării Negre (Histria, Berezan, Olbia, Callatis, Tomis, Tyras, Nikonion etc.)², această periferie a lumii antice se transformă, împreună cu alte regiuni circumpontice, într-un debușeu important pentru desfacerea unui sortiment bogat de mărfuri aduse din spațiul egeo-mediteranean. Așa cum se poate judeca la moment în baza materialelor de import acumulate în urma cercetărilor arheologice, în afară de produsele vehiculate în amforele de transport, un rol aparte revine și vaselor de lux, de obicei pictate în diferite stiluri sau acoperite cu un strat de lucios de culoare neagră, mai rar gălbuie sau roșiatică. Ajunse încoace direct sau fiind mijlocite pe alte căi de transfer, aceste vase au trezit interesul clienților atât datorită conținutului transportat în ele, cât și pentru valoarea lor intrinsecă, ca piese de artă sau veselă de lux.

Chiar dacă estimările privind evidența cantitativă sau rolul și locul ei la întregirea unui tablou, cât de cât adecvat, al relațiilor timpului nu sunt lipsite de o anumită notă subiectivă (Banaru 2009, 73 urm.), ceramica de lux – mai ales atunci când este analizată pe grupe aparte – oferă informații importante pentru identificarea contactelor comerciale și de schimb, iar deseori și a celor culturale sau chiar politice cu diferite regiuni ale lumii grecești. Astfel, materialele arheologice din spațiul nostru de cercetare atestă centrele producătoare din Grecia orientală (Milet, Smyrna, Samos, Lesbos, Chios, Clazomenae, Rhodos etc.), de unde, de altfel, își trăgeau originea cea mai mare par-

te a coloniștilor greci stabiliți în Pont, din Grecia continentală (Atena, Corinth) sau chiar din apusul Mediteranei (Massalia) (Boardman 1988, 321-329; Bouzek 1990, 21-28, 45-47, 68-75; Banaru 2003, 175-200; Oppermann 2004, 43-58, 108-134, 211-224). Așa cum produsele lor au o prezență foarte diferită în componența lotului ceramic, ea putând varia de la unități până la sute sau chiar mii de exemplare, ne putem face și o imagine despre intensitatea relațiilor cu unul dintre centrele menționate mai sus sau altul. Din acest punct de vedere, o semnificație deosebită capătă produsele ceramice confecționate în atelierele de la Atena.

Ca și pentru alte regiuni ale colonizării grecești, datele statistice preliminare probează în spațiul nostru de cercetare o pondere evidentă a vaselor atice față de cele provenite din alte centre meșteșugărești din Marea Egee și cea Mediterană. Densitatea sporită a diverselor tipuri de așezări și complexe funerare în care au fost scoase la iveală produse ceramice atice, cât și numărul impunător de exemplare recuperat în urma investigațiilor arheologice ale acestora confirmă pe deplin justetea acestei afirmații.³ Prin urmare, datorită suportului informațional pe care-l dețin, nu este deloc întâmplător că importurile ceramice atice au fost deseori antrenate la elucidarea relațiilor comerciale ale Atenei cu regiunile circumpontice. Fiind preocupați anterior și noi de această problemă (Banaru 2003), scopul demersului nostru este de această dată de a încerca să scoatem în evidență alte aspecte informative pe care le poate oferi ceramica atică la soluționarea diferitor probleme ale istoriei spațiului nord-vest-pontic în Antichitate. Deoarece o analiză multilaterală a ceramicii atice ar sparge limitele acordate acestei investigații – repartizarea geografică, contextul arheologic, funcționalitatea, tematica decorului sau atribuirea stilistică fiind doar unele dintre direcțiile de cercetare –, ne vom axa aici

---

¹ O parte din investigațiile asupra acestei tematici au fost realizate în septembrie-decembrie 2009 în cadrul unui proiect științific de documentare în Republica Federală Germania, susținut de fundația DAAD, căreia ținem să-i mulțumim și pe această cale. Aducem sincere mulțumiri prof. dr. Reinhard Stupperich, prof. dr. Ingrid Krauskopf și dr. Hermann Pflug (Universitatea Heidelberg) pentru indicațiile prețioase acordate în procesul de investigare al materialului ceramic din spațiul pontic. Pentru unele elaborări anterioare pe marginea ceramicii cu figuri roșii din nord-vestul Pontului Euxin a se vedea Banaru 2005, 55-64; Banaru 2007, 63-87; Banaru 2008, 79-118.

² Cu privire la limitele geografice ale spațiului de cercetare aflat aici în atenția noastră cf. Banaru 2007, 65, nota 1.

³ Pentru o privire de ansamblu asupra difuzării diferitor categorii ale ceramicii grecești de lux și de uz comun descoperite în nord-vestul Pontului Euxin a se vedea Banaru 2003, 175-200 cu hărțile 20-25; Banaru 2007, 69, fig. 1.

doar pe problema difuzării ceramicii atice cu figuri roșii timpurii în nord-vestul Pontului Euxin. Pentru început vom supune analizei situația în care și-a făcut apariția stilul figurilor roșii, care, după universalizarea lui și eliminarea treptată a vaselor cu figuri negre, avea să stăpânească în continuare toate piețele de desfacere a produselor ceramice (Boardman 1988, 57). Așa cum o asemenea schimbare afectează într-un fel sau altul societatea în general, cât și comportamentul unor indivizi luați aparte, am găsit de cuviință să ne oprim pe scurt asupra acestor aspecte ale fazei de tranziție de la figurile negre la cele roșii. Nemișlocit după aceasta ne vom preocupa de descoperirile ceramicii atice cu figuri roșii timpurii din spațiul nostru de cercetare. După părerea noastră, discutarea documentației arheologice despre care avem la momentul actual cunoștință capătă o semnificație aparte dacă ne gândim la faptul că trecerea treptată de la un stil decorativ la altul este examinată într-o regiune periferică plasată departe de hotarele Atenei, adică în afară arealului de producere și de destinație primară a ceramicii atice.

Aspecte ale fazei de tranziție de la figurile negre la cele roșii. Dacă e să facem abstracție de acea *hydrie* cu decor geometric (*Attic Middle Geometric II*), descoperită la Berezan (Coldstream 1968, 377; Alexandrescu 1988, 114; Bouzek 1990, 17 și nota 14)⁴, atunci putem vorbi despre trei categorii principale ale ceramicii atice de lux descoperită în spațiul nord-vest-pontic: cu figuri negre, cu figuri roșii și cu firnis negru. Pe baza materialului recuperat din contextele arheologice coloniale și locale din această regiune se poate desprinde ideea că distribuirea celor trei grupuri ceramice a fost marcată de anumite particularități. Cel puțin din punct de vedere cronologic, vasele atice acoperite cu firnis negru, de altfel și cele mai frecvent întâlnite aici, au fost difuzate fără întrerupere începând cu epoca arhaică și până în cea elenistică. Prin urmare, perioada de distribuire a acestei categorii ceramice coincide, în linii mari, cu perioada de producere a ei în atelierele atice.

Altfel se prezintă situația în cazul vaselor atice decorate cu figuri negre și roșii. Așa cum stilul figurilor negre a apărut mai devreme decât cel cu figuri roșii, cedându-i cu timpul acestuia din urmă locul, la prima vedere se creează impresia că am avea a face și cu două segmente cronolo-

gice diferite în producerea și difuzarea acestor categorii ceramice atice. Într-o anumită măsură, situația arheologică din unele colonii nord-vest-pontice, precum și cea din așezările și complexe funerare cercetate în *hinterland*-ul lor confirmă acest lucru. Comparând listele monumentelor din teritoriile coloniilor grecești în care au fost semnalate vase atice cu figuri negre și roșii (Banaru 2003, 626, hărțile 22 și 23), se poate stabili că marea lor majoritate nu a dat descoperiri simultane ale ambelor tipuri de ceramică. De exemplu, conform datelor disponibile nouă, în Dobrogea nu au fost semnalate (încă) contexte arheologice cu ambele tipuri de vase pictate. Interesantă este în acest context și situația arheologică semnalată în complexe funerare timpurii din unele colonii nord-vest-pontice. Așa, în nici unul din cei patru tumuli din necropola Histriei care au dat ceramică cu figuri roșii n-au fost scoase la iveală și vase cu figuri negre (Alexandrescu 1966, 162 urm., 168, 176). Și mai expresiv este tabloul din necropola arhaică de la Olbia. Din cele 226 de morminte analizate de V. Skudnova, mai multe au în cadrul inventarului funerar vase cu figuri negre, dar nici unul nu conține și unele cu figuri roșii (Скуднова 1988). O situație similară constatăm și pentru necropola olbiană de epocă clasică. Din catalogul întocmit de Ju. Kozub reiese că, deși vasele cu figuri negre au fost semnalate aici în 25 de morminte, iar cele cu figuri roșii în aproximativ 60, nici unul din complexe funerare nu conține concomitent ambele categorii de vase (Козуб 1974).

Așa stând lucrurile, trebuie, totuși, să menționăm că judecățile care pot urma din analiza situației descrise mai sus nu ar pretinde să aibă și un caracter absolut. Întrucât, vorbind de separarea perioadelor de difuzare a vaselor cu figuri negre și roșii, nu putem face și o demarcare cronologică strictă a acestora. Sugestivă este și în acest caz situația din complexe de locuit sau de cult ale coloniilor nord-vest-pontice. După cum este de bănuț, stocarea și circulația produselor ceramice au fost determinate aici de alți factori decât cei care au dus la formarea inventarului complexelor funerare. În unele contexte arheologice din colonii vasele cu figuri negre apar în asociere cu cele cu figuri roșii, fără a fi, deseori, posibil să se stabilească cu certitudine dacă ele au nimerit aici simultan sau în perioade cronologice diferite. O situație similară a fost semnalată și în unele monumente din teritoriul coloniilor grecești. Pe baza materialelor accesibile nouă am putut iden-

⁴A se vedea și Bouzek 1981, 69, unde se susține ideea că ar fi vorba, mai degrabă, de o copie eubeică, și nu de un vas atic original.

tifica în regiunea bugo-nipreană cel puțin cinci așezări rurale (Bol'saja Černomorka 2, Kucurub 1, Limany 1, Luparevo 1, Siversov Majak 1) unde printre materialele arheologice recuperate figurează atât ceramică pictată cu figuri negre, cât și cea cu figuri roșii (Banaru 2003, 626, hărțile 22 și 23). Așa cum până în prezent o bună parte a așezărilor din teritoriul rural al coloniilor Olbia și Berezan nu este cunoscută specialiștilor decât prin intermediul unor sondaje arheologice limitate sau cercetări de suprafață, nu este exclus faptul că numărul unor asemenea contexte arheologice care conțin atât vase cu figuri negre, cât și unele cu figuri roșii să fie în realitate mult mai mare.

Chiar dacă amănuntele cu privire la contextul arheologic nu sunt pe deplin clare, la fel dintr-o așezare din perioada arhaică sau clasică timpurie ar putea să provină și fragmentul de *lekythos* cu figuri roșii de la hotarele secolelor VI-V a. Chr. descoperit în regiunea Nistrului Inferior (ОХОТНИКОВ 1990, 32, фото 8/8). După cum se cunoaște, în unele așezări rurale timpurii din această regiune (Majaki 4, Nadlimanskoe 3, 5 și 6) au fost semnalate mai multe fragmente de vase cu figuri negre, în timp ce cele cu figuri roșii sunt menționate doar în contexte arheologice mai târzii, în special din secolele IV-III a. Chr., așa cum este cazul cetății de la Nadlimanskoe (ОХОТНИКОВ 1983, 112) sau a așezării de la Nikolaevka (Мелюкова 1975, 35, рис. 12/2-6).

Faptul că o ruptură bruscă între sfârșitul figurilor negre și începutul celor roșii nu a existat, iar perioada de trecere de la un stil la altul a fost marcată de o fază de circulație în comun a lor, este confirmat și de concomitența producerii acestor vase la Atena. Mai bine de jumătate de secol după apariția, la începutul ultimei treimi a secolului al VI-lea a. Chr., a primelor vase decorate în stilul nou cu figuri roșii, numeroase ateliere atice au produs în continuare și vase pictate în tehnica veche a figurilor negre. Dacă pentru început deosebirea la realizarea lor nu sunt încă atât de evidente, cu timpul se va înregistra o degradare esențială a calității artistice și a fineței execuției figurilor negre⁵. Aceste manifestări care, în mod sigur, cu greu puteau fi

⁵ Printre cei mai importanți meșteri atenieni care au lucrat vase cu figuri negre, în special *lekythoi*, și în prima jumătate a secolului al V-lea a. Chr., se numără Haimon și Beldam (Boardman 1979, 158-164). Vase produse de aceștia sau de meșteri din anturajul lor au fost semnalate atât în coloniile nord-vest-pontice, cât și în unele situri din apropierea lor cum ar fi cele de la Galați-Barboși, Nadlimanskoe 3, Kucurub 1 etc. (Banaru 2003, 183).

trecute cu vederea de consumatorii produselor ceramice, ar putea avea diverse explicații.

Ar fi, de exemplu, plauzibil să admitem că coexistența ambelor stiluri pe durata mai multor decenii își are explicația în exigențele tehnice și profesionale pe care le înaintase la început noua tehnică de desen față de meșterii-pictori. În comparație cu figurile negre, unde siluetele erau umplute cu firnis pe fondul roșu al vasului, detaliile lor fiind mai apoi incizate, stilul figurilor roșii dimpotrivă prevedea pentru acestea păstrarea culorii argilei și pictarea detaliilor cu vopsea, restul suprafeței urmând să fie acoperit cu firnis negru. Cu siguranță, ceramiștii au reacționat în mod foarte diferit la această inversare a modului de realizare a figurilor, doar la prima vedere simplă. Unii, pentru care noutatea tehnică constituia un anumit handicap, au lucrat în continuare în tehnica tradițională de decorare a ceramicii cu figuri negre. Alții, deoarece domeniul producerii vaselor ceramice, tot așa ca și alte activități de producție sau artistice din societatea greacă, era pătruns și el de o concurență *agonală* între ceramiștii atenieni⁶, dimpotrivă, au reacționat pozitiv la apariția noului decor cu figuri roșii, văzând în el și o posibilitate suplimentară de manifestare artistică. În cele din urmă, un grup de meșteri care întrunesc așa-numitul grup experimental de *pictori-pionieri* (Andokides, Psiax, Paseas, pictorul *Goluchow* etc.) au pictat vasele ceramice în ambele stiluri. Aceștia, deși nu au ezitat să folosească noua metodă de decorare a ceramicii, elaborând în scurt timp adevărate capodopere ale picturii ceramice ateniene cu figuri roșii, au practicat în continuare și tehnica tradițională a figurilor negre.

În același context ar trebui să ne întrebăm și despre rolul altui factor important la circulația simultană și de lungă durată a vaselor pictate în ambele stiluri de decorare. Avem aici în vedere cercul de persoane cărora le erau destinate aceste vase, adică, vorbind în termeni moderni, consumatorii produselor ceramice. Mai întâi de toate populația Atenei, dar și cea din regiunile tradiționale de desfacere a produselor ceramice atice, era obișnuită deja mai bine de un secol cu decorul figurilor negre⁷. Prin urmare, nu ar fi de mirare dacă la în-

⁶ Că era anume așa ne dovedesc numeroasele inscripții de pe vasele de lux *επιεισεν* (a făcut) și *εγραφεσεν* (a pictat), uneori însoțite și de superlativul *ca nimeni altul*, cu care meșterii olari și pictori semnau *œuvre*-ul lor încă în procesul de lucru.

⁷ Figurile negre au fost recepționate de către atelierele ateniene din Corinth încă în ultima treime a secolului al VII-lea a. Chr. (Boardman 1988, 56).

ceput piața tradițională de desfacere a produselor ceramice a reacționat încă sceptic la noua modă de pictare a vaselor cu figuri roșii. Ar fi de așteptat că într-o asemenea situație cercul potențialilor cumpărători ai acestor produse fusese la început destul de limitat. Totodată, așa cum producerea și comercializarea vaselor prezentau nu numai un teren de manifestare artistică al ceramiștilor, dar și o sursă importantă pentru asigurarea existenței lor materiale, rămâne doar să intuim că nu numai pictorii dar și olarii, cărora le aparțineau, de obicei, atelierele ceramice, nu au putut să ignoreze complet situația nou-creată pe piața produselor ceramice de la Atena. Prinși în menghina conservatismului cumpărătorului, pe de o parte, și aspirațiile realizării profesionale pe care le oferea noul desen cu figuri roșii, pe de alta, meșterii atenieni au dat dovadă de un adevărat spirit inventiv, elaborând în perioada de suprapunere cronologică a ambelor stiluri așa-numitele vase-*bilingve*. Fiind de o înaltă calitate artistică, aceste vase erau decorate pe una din părți cu reprezentări realizate în tehnica figurilor negre, iar pe alta cu figuri roșii. Alteori, așa cum este cazul și pentru unul din vasele descoperite în spațiul nostru de cercetare (cat. 1, fig. 11/1), meșterii-pictori au aplicat chiar în aceeași compoziție artistică ambele tehnici de desen.

Baza documentară pentru analiza problemei enunțate reunește o listă de 29 de vase atice cu figuri roșii timpurii, marea majoritate a lor fiind cunoscute actualmente doar prin puține fragmente (fig. 1-2). După cum se poate vedea și din catalogul pe care l-am anexat studiului de față, piesele noastre sunt cunoscute de mai multă vreme în literatura de specialitate. Cu toate acestea, din informațiile de care dispunem actualmente se poate constata că până în prezent nu a fost elaborat încă un studiu special în care ar fi fost luat în discuție contextul arheologic al acestei categorii ceramice în faza inițială de pătrundere a ei în spațiul de cercetare definit mai sus.

Ținând seama de continuitatea investigațiilor arheologice, dar și de aprofundarea studiilor în domeniul atribuirii stilistice și cronologice a vaselor atice cu figuri roșii, lista întocmită trebuie privită doar ca una provizorie. Chiar dacă pentru moment ea nu poate avea pretențiile unei epuizări complete a subiectului, suntem de părerea că documentația care ne stă la dispoziție este suficientă pentru a putea examina subiectul propus. Așa cum se poate deduce și din titlul demersului

nostru, în acest catalog au intrat doar vasele atice cu figuri roșii timpurii difuzate în spațiul nord-vest-pontic. Pentru concretizare, este vorba, în linia mari, de ultima treime a secolului al VI-lea a. Chr., adică de perioada de la începutul producerii și difuzării ceramicii cu acest decor și până la hotarul secolului următor. Pornind de la informațiile incluse aici, capătul cronologic superior trebuie tratat doar ca unul flexibil, mai ales că o parte din datele propuse pentru unele vase depășesc această limită, ele cuprinzând, uneori, și primul deceniu al secolului al V-lea a. Chr.⁸

Difuzarea geografică. Trecând în revistă informațiile aflate la dispoziția noastră am putut constata că, până în prezent, vasele cu figuri roșii timpurii au fost semnalate în nord-vestul Mării Negre doar în trei puncte geografice (fig. 3). Conform listei întocmite, marea majoritate a descoperirilor se concentrează în nord-estul spațiului nostru de cercetare, unde, nu departe de locul revărsării râurilor Bug și Nipru în Marea Neagră, încă în faza timpurie a colonizării pontice fuseseră întemeiate binecunoscutele centre grecești Berezan/Borysthenes și Olbia. Deși aceste două colonii sunt plasate la o distanță mică una de alta, iar întemeierea și dezvoltarea lor în faza timpurie a colonizării ar trebui privită, așa după cum consideră unii cercetători, într-o relație strânsă⁹, numărul de descoperiri este disproporționat. Astfel, din cele 24 de vase semnalate în această regiune 17 revin Olbiei și numai șapte coloniei grecești de pe actuala insulă Berezan. Plasată spre sud-vest de primele două în apropierea gurilor Dunării, adică într-o regiune care, împreună cu cea bugo-nipreană, a constituit un alt obiectiv al colonizării timpurii din spațiul pontic, insula Leuke, cunoscută actualmente și ca insula Șerpilor (*Zmeinyj ostrov*) sau Albă (*ostrov Belyj*), reprezintă cel de-al treilea punct care a dat până acum ceramică cu figuri roșii timpurii. Conform listei noastre, de aici provin fragmente de la cinci vase care se includ în perioada care ne interesează.

⁸ Elocvent pentru cele spuse ar fi exemplul unei cupe-*kylix* descoperită în necropola greacă de pe actuala insulă Berezan (cat. 14). În timp ce într-un studiu special acest vas este datat între sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al V-lea a. Chr. (Ilyina 2001, 163-164), într-un catalog mai recent cu piese din colecțiile muzeului *Ermitaj* se dă preferință unei datări mai strânse în jurul anului 490 a. Chr. (Кат. Березань 2005, кат. 167).

⁹ Pentru o privire de ansamblu asupra discuțiilor cu privire la procesul de colonizare în regiunea bugo-nipreană și relația dintre centrul grecesc de pe insula Berezan și Olbia a se vedea Виноградов 1989, 33-80; Banaru 2003, 71-78; Cojocaru 2004, 88-93.

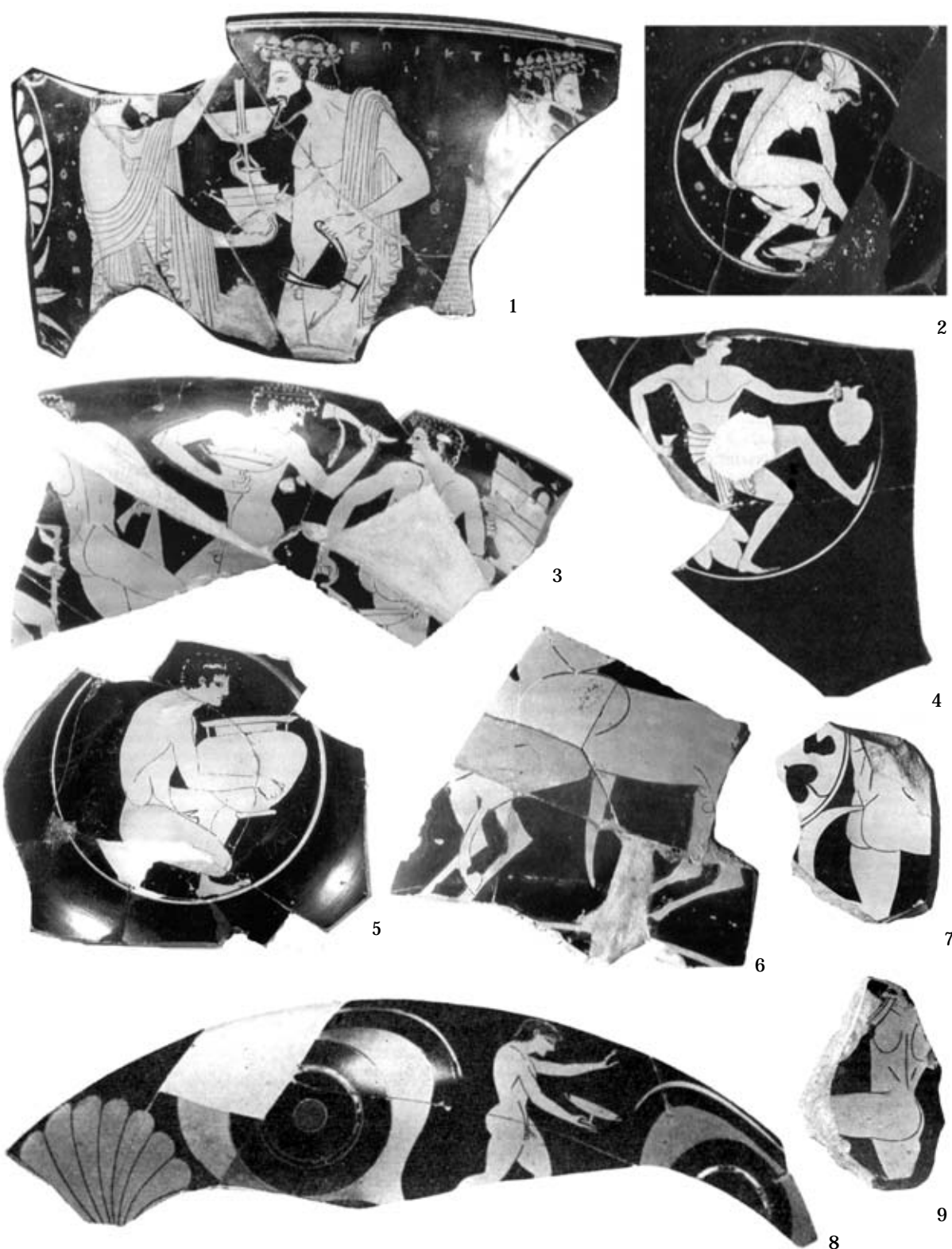

Fig. 1: 1 - *kantharos*, Epiktetos, insula Leuke (după Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/1); 2 - *cupă-kylix*, Epiktetos, Berezan-așezare (după Plyina 2001, 160, fig. 1); 3, 6 - *cupă-kylix*, partea A și B, Epiktetos; Berezan-așezare (după Plyina 2001, 161, fig. 3-4); 4 - *cupă-kylix*, Epiktetos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 178 сл., рис. 1/3); 5 - *cupă-kylix*, Berezan-așezare (după Plyina 2001, fig. 5); 7 - *cupă-kylix*, Epiktetos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 180, рис. 2/1); 8 - *cupă-kylix*, Oltos ori în maniera lui Oltos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 176 сл., рис. 1/2); 9 - *cupă-kylix*, Epeleos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 184, рис. 3/3).

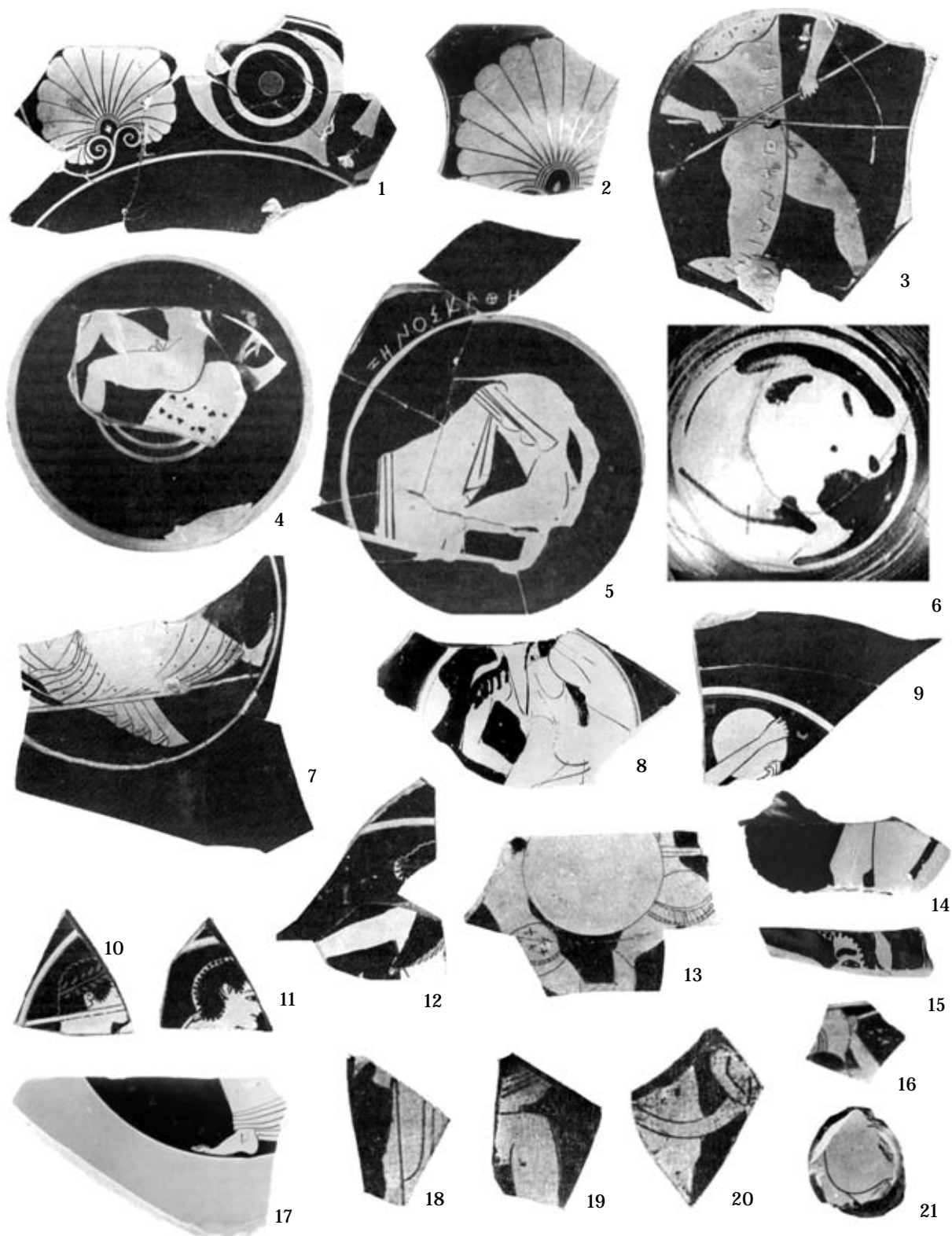

Fig. 2: 1 - *cupă-kylix*, Epiktetos (?), Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 176, рис. 1/1); 2 - *cupă-kylix*, insula Leuke (după Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/2); 3 - *cupă-kylix*, Nikostenes, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 185 сл., рис. 4/1); 4 - *cupă-kylix*, Epiktetos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 182, рис. 3/1); 5 - *cupă-kylix*, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 186, рис. 4/2); 6 - *cupă-kylix*, Berezan-așezare (după Ilyina 2001, fig. 7); 7 - *cupă-kylix*, Epiktetos ori meșter din anturajul său, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 182, рис. 2/4); 8 - *cupă-kylix*, Berezan-necropolă (după Ilyina 2001, fig. 6); 9 - *cupă-kylix*, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 186, рис. 5/1); 10 - *cupă-kylix*, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 186, рис. 5/2); 11 - *cupă-kylix*, →

→ Epiktetos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 180 сл., рис. 2/2); 12 - cupă-*kylix*, Epiktetos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 181 сл., рис. 2/3); 13 - cupă-*kylix*, Epeleos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 jos); 14 - cupă, Berezan-așezare (după Ilyina 2001, fig. 10); 15 - cupă, Berezan-așezare (după Ilyina 2001, fig. 9); 16 - cupă-*kylix*, Epeleos, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 stânga); 17 - cupă-*kylix*, Euphronios, Olbia (după Euphronios der Maler 1991, 211, Kat. 45); 18 - cupă-*kylix*(?), insula Leuke (după Охотников, Островерхов 1993, фото 11/3); 19 - cupă-*kylix*(?), insula Leuke (după Охотников, Островерхов 1993, фото 11/1); 20 - cupă-*kylix*(?), insula Leuke (după Охотников, Островерхов 1993, фото 11/2); 21 - cupă-*kylix*, Olbia-temenos (după Горбунова 1964, 186, рис. 5/3).

Contextul arheologic. Chiar și o privire sumară asupra datelor rezumate de noi cu privire la contextul de descoperire al ceramicii cu figuri roșii timpurii indică deja asupra unor particularități specifice pentru punctele menționate mai sus (tabelul 1). Dacă e să pornim de la Olbia, care a dat cel mai mare număr de piese, atunci trebuie din capul locului să menționăm că, pe fundalul unei cantități apreciabile de ceramică pictată provenită din diverse centre ale spațiului egeo-mediteranean, vaselor timpurii cu figuri roșii le revine în cadrul ei un loc foarte restrâns. Cu excepția unui fragment valoros de la o cupă de tipul *kylix*, contextul arheologic al căreia nu este cunoscut (cat. 25, fig. 2/17), marea majoritate a fragmentelor de la cele 16 vase rămase provin din împlutura mai multor gropi și adâncituri semnalate pe teritoriul *temenos*-ului olbian. Din cele expuse de X. Gorbunova într-un studiu special dedicat acestor descoperiri (Горбунова 1964, 175-187), reiese că marea majoritate a cavitațiilor de pe fostul teritoriu sacru al Olbiei poartă un caracter de cult, iar existența lor trebuie pusă într-o legătură directă cu funcționarea sau lucrările de edificare a templelor și sanctualelor închinatelor unor zeiități grecești, printre care sunt menționați Zeus și Apollon. Printre materialele însoțitoare alături de fragmentele noastre în umplutura gropilor au mai fost semnalate și unele cu figuri negre sau acoperite cu firnis negru, la fel de origine atică. De aceea, nu se exclude posibilitatea că toate

aceste recipiente de lux, inițial ofrande sau parte din inventarul templelor, au nimerit sau au fost depuse special în gropile sacrificiale de tipul *bothros* după ieșirea sau scoaterea lor intenționată din uzul practic. Despre faptul că mai multe din aceste vase au avut un caracter de cult vorbesc și inscripțiile *graffiti* cu dedicații pentru Zeus și Atena (Горбунова 1964, 175, 185 сл.) (cat. 11, 13; fig. 2/3, 5).

Mai puțin clară este situația contextului arheologic al vaselor semnalate la Berezan. Pornind de la informațiile bibliografice de care avem cunoștință, am calificat condițiile de descoperire pentru cinci din cele șapte piese drept necunoscute. Totodată, nu poate fi exclusă nici posibilitatea că unele fragmente de la vasele menționate au ieșit la lumina zilei în complexe de locuit ale așezării. Cel puțin pentru unul din vasele găsite la Berezan un asemenea context a fost fixat cu certitudine (Ilyina 2001, fig. 1-2) (fig. 1/2). Un caz aparte pentru întregul lot de vase cu figuri roșii timpurii discutat aici constituie apariția unei cupe-*kylix* de tipul C în cadrul inventarului funerar al mormântului 155 din necropola acestei colonii (Ilyina 2001, fig. 7-8) (cat. 14; fig. 2/6). Grație contextului arheologic unic din care mai făceau parte un urciur de proveniență ioniană și o farfurie din categoria ceramicii cenușii, acest vas este singurul care s-a păstrat în întregime în comparație cu altele de la care ne sunt cunoscute doar fragmente.

Tabelul 1

Repartizarea vaselor atice cu figuri roșii timpurii după contextul arheologic și funcționalitatea lor

Tipul de vas	<i>kantharos</i>	<i>kylix</i> / cupă- <i>kylix</i>
Locul descoperirii		
Olbia-temenos	-	16
Olbia-context necunoscut	-	1
Berezan-așezare	-	1
Berezan-context necunoscut	-	5
Berezan-necropolă	-	1
Insula Leuke – sanctuarul lui Ahile	1	4

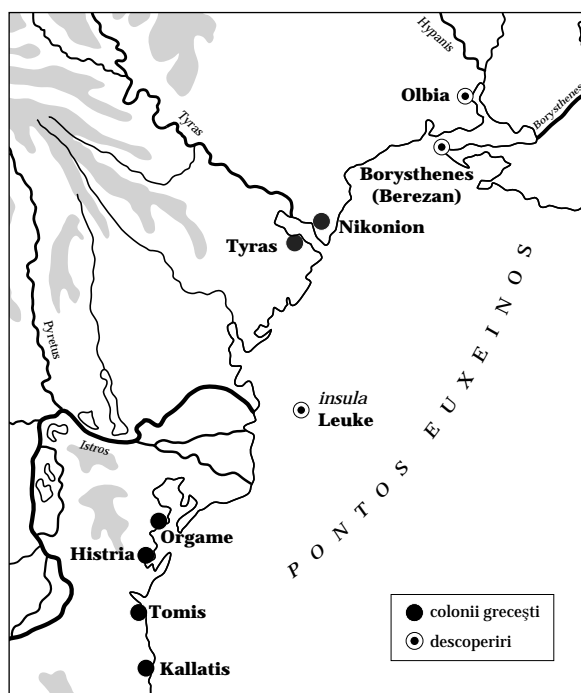

Fig. 3. Harta difuzării ceramicii atice cu figuri roșii timpurii în nord-vestul Pontului Euxin.

Chiar dacă numărul de exemplare înregistrat pe insula Leuke nu este atât de impunător ca cel din regiunea bugo-nipreană, contextul lor arheologic prezintă un interes aparte pentru problema noastră. Așa cum se poate judeca pe baza rezultatelor unor cercetări de amploare întreprinse de cercetătorii ucraineni Serghej B. Ochotnikov și Anatolij S. Ostroverchov, este foarte dificil să explici prezența resturilor arheologice pe insulă prin funcționarea aici a unei așezări tradiționale de tipul *apoikía* sau *empória*. Cu o asemenea supoziție ar veni în contradicție deja dimensiunile limitate ale insulei care, în ciuda proceselor de eroziune a țărmurilor, chiar și în Antichitate nu ar fi depășit câteva sute de metri pătrați. Atât numeroasele mărturii ale autorilor antici, cunoscute, de altfel, cu mult înainte de cercetările moderne de pe insulă, cât și materialele arheologice acumulate ulterior fundamentează, mai degrabă, ideea că aici a funcționat unul din cele mai importante sanctuare pentru slăvirea lui Ahile în spațiul pontic (Ochotnikov, Ostroverchov, 53-74; Ochotnikov, Ostroverchov 1993; Ochotnikov 2006, 49-86). Deosebit de convingătoare sunt în această privință inscripțiile-*graffiti* cu dedicații pentru eroul legendar (Cojocaru 2004, 193, nr. 254 și nr. 941, 201, nr. 301, 272, nr. 758), precum și resturile arhitectonice – blocuri de fundație, fragmente de cornișă, tambur de coloană, olane etc.

– descoperite pe insulă (Ochotnikov 2006, 58-61), toate dovezi elocvente pentru funcționarea aici a unui templu monumental închinat lui Ahile.

Trecând peste alte materiale descoperite în timpul săpăturilor arheologice sau recoltate cu prilejul cercetărilor subacvatice din apropierea țărmului insulei Leuke – obiecte meșteșugărești, podoabe, monede, arme, ancore etc. (Ochotnikov 2006, 58-66) –, sugestivă pentru întrebarea pusă aici ar fi o privire sumară asupra componenței lotului ceramic din care fac parte și vasele noastre. Conform ultimelor rezultate, acesta întrunește o colecție din aproximativ 1 000 de fragmente de vase cu cea mai diversă funcționalitate practică. În acest fel, luată în ansamblul ei, ceramica găsită pe Leuke se prezintă drept cea mai reprezentativă și mai numeroasă categorie de descoperiri.

După cum se cunoaște, descoperirile ceramice ocupă aproape întotdeauna o poziție dominantă în cadrul materialului arheologic din oricare sit. De aceea, situația atestată pe Leuke se apropie, la prima vedere, mult de cea înregistrată în coloniile pontice și necropolele lor, cât și de cea din așezările incluse în teritoriul rural al acestora. Subdivizat însă după categorii funcționale sau tehnologice, complexul ceramic al sanctuarului de pe această insulă dovedește pe lângă asemănări și anumite trăsături specifice față de situația din alte contexte arheologice. Astfel, dacă e să facem excepție de la prezența ordinară a amforelor de transport pentru vin și ulei care, ca și în alte situri din spațiul pontic, provin, în cea mai mare parte, din centrele de producție ale Greciei orientale, un rol deosebit de important ocupă ceramica de lux. În afară de aceasta, neobișnuit este și procentajul foarte mic al vaselor de uz comun lucrate la roată, precum și lipsa completă a ceramicii lucrate cu mâna.

Chiar și această privire sumară lasă să se întrevadă că procesul de formare a lotului ceramic din sanctuarul de pe Leuke a fost condiționat de alți factori decât cei caracteristici complexelor de locuit sau funerare. Calificând acest lucru drept cauza principală care a influențat, într-un fel sau altul, acumulările ceramice de aici (Ochotnikov, Ostroverchov 1993, 28), autorii lucrării monografice menționate încearcă să mai aducă o explicație suplimentară a fenomenului în cauză. Într-un mod, după părerea noastră, eronat ei susțin că un anumit rol a jucat și „*caracterul nesistematic al cercetărilor arheologice efectuate în secolul al XIX-lea care au avut ca rezultat bulversarea sau*

chiar distrugerea straturilor culturale” (trad. și s. n. - V.B.)¹⁰. În legătură cu aceasta ar fi cazul să amintim că, în ciuda impedimentelor existente, cercetările arheologice întreprinse pe insula Leuke la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 ai secolului trecut de către colaboratorii Muzeului de Arheologie din Odesa – prin complexitatea și amploarea lor incomparabile cu cele anterioare –, au lărgit cu mult hotarele bazei arheologice de documentare. Așa cum recunosc și autorii înșiși (Охотников, Островерхов 1993, 7 сл.), materialul acumulat în această perioadă scurtă este, împreună cu cel cunoscut anterior, destul de reprezentativ pentru ca el să poată contribui substanțial la analiza multilaterală a diferitor aspecte legate de istoria sanctuarului lui Ahile de pe Leuke. Din punct de vedere metodologic ar fi incorect să explicăm modul de acumulare a unui lot ceramic recoltat, în cea mai mare parte, în urma unor cercetări arheologice moderne, prin activitățile pseudo-arheologice sau lipsite de profesionalism din perioadele precedente. Așa cum înțelegem noi situația, aceasta nu ar avea nimic comun cu procentul sau gradul de reprezentanță al unei categorii ceramice sau alteia în componența generală a materialului ceramic. Deoarece marea majoritate a vaselor a fost recoltată direct de pe teritoriul fostului lăcaș de cult în cinstea lui Ahile sau din contexte arheologice care stau într-o legătură directă cu funcționalitatea acestuia, înclinăm să credem că explicația ar trebui căutată mai degrabă în procedura de aducere a ofrandelor într-un templu sau sanctuar grecesc de tipul celui de pe Leuke și scopurile urmărite în cadrul unei asemenea intervenții cu caracter de cult.

Credem că e cazul să amintim încă o dată că grosul materialului ceramic este alcătuit din vase de lux care provin din diferite regiuni și centre de producție ale spațiului egeo-mediteranean. Mai mult decât atât, anume produsele ceramice de origine est-grecească pictate în diferite stiluri și cele atice cu figuri negre reprezintă nu numai cele mai timpurii, dar și cele mai numeroase vase de lux

de pe Leuke. Aceste recipiente au fost descoperite aici în cantități mult mai mari decât, de exemplu, vasele acoperite numai cu firnis negru, atribuite și ele tradițional la categoria ceramicii luxoase. Cele din urmă, în cea mai mare parte de origine atică, sunt prezente în cadrul importului ceramic de pe Leuke în proporții destul de reduse, fragmentele lor servind, de obicei, pentru scrierea inscripțiilor votive (*graffiti*). Astfel, din situația descrisă se poate deduce că vasele pictate, chiar dacă erau cu certitudine mult mai costisitoare decât cele realizate după alte metode tehnologice, au fost avantajate de către persoanele care au adus ofrande în sanctuarul lui Ahile. În acest context trebuie privită și apariția aici a vaselor cu figuri roșii timpurii, chiar dacă ele sunt prezente într-o cantitate foarte redusă. Așa cum în templele și sanctuarele din lumea greacă era cunoscută pe larg practica donațiilor de bani sau a ofrandelor cu obiecte din metale prețioase – situația de pe Leuke la sigur nu se deosebea prea mult de aceasta –, afirmațiile noastre se referă numai la materialul ceramic. Prin urmare, în contextul unei avantajări clare a ceramicii pictate în calitate de ofrande, terenul discuțiilor cu privire la cantitatea redusă a ceramicii de uz comun sau lipsa totală a vaselor lucrate cu mâna pe insulă se îngustează vizibil¹¹.

Ajunși în acest punct al reflecțiilor noastre suntem de convingerea că atât difuzarea geografică, cât și contextul de descoperire al vaselor cu figuri roșii timpurii în spațiul nostru de cercetare ridică anumite semne de întrebare, abordarea cărora nu ar fi lipsită de interes. În primul rând, se cere explicat dacă nu există cumva o disconcordanță dintre numărul real de monumente existente și cel în care a fost descoperită această categorie de ceramică atică. Altfel spus, întrebarea care se pune este dacă în acea perioadă de-a lungul litoralului nord-vest-pontic mai existau și alte situri urbane, rurale sau de cult decât Berezan, Olbia și Leuke. Totodată, chiar și în cazul unui răspuns afirmativ doar reconstruirea unui tablou geo-demografic nu ar fi suficientă pentru soluționarea ei. În măsura

¹⁰ Este interesant să menționăm aici că într-o lucrare mai târzie despre sanctuarul lui Ahile de pe insula Leuke, publicată în limba germană care, de fapt, este un rezumat al lucrării monografice citate aici, acest argument nu mai este pus în vigoare (Ochotnikov 2006, 61). Așa cum am putea deduce dintr-o recenzie semnată de Victor Cojocaru pe marginea volumului în care a apărut acest studiu (Cojocaru 2007, nota 22), ar fi de bănuț și aici meritul lui Joachim Hupe, cel care a tradus în germană și a îmbunătățit radical bibliografia textului, de a elimina și unele erori de acest gen.

¹¹ O ipoteză interesantă în această privință a fost expusă recent de către cercetătorul român Victor Cojocaru, pe care ținem s-o reproducem aici integral: „Procentajul foarte mic al ceramicii de uz comun lucrate la roată și lipsa totală a ceramicii lucrate cu mâna ar putea constitui, în opinia noastră, un argument indirect în favoarea teoriei conform căreia insula nu a fost locuită de-a lungul antichității, fiind – în schimb – frecvent vizitată. Existența unui personal stabil al templului, alcătuit din preoți și medici poate fi doar presupusă, lipsind indicii concrete în acest sens” (Cojocaru 2007, nota 24).

posibilităților ar mai fi de clarificat dacă gradul de investigare arheologică a diferitor situri din spațiul nostru de cercetare reflectă deja o realitate istorică sau acesta trebuie tratat pentru moment ca unul provizoriu, fiind de natură să aducă pe viitor anumite schimbări și rectificări la situația descrisă mai sus. Cu alte cuvinte, ar trebui să verificăm și posibilitatea dacă în unele puncte această ceramică atică, în virtutea diferitor circumstanțe, cu adevărat nu a fost încă descoperită până în prezent, sau ea nu se regăsește în lotul ceramic din motivul că în perioada care ne interesează aici ea, pur și simplu, nu a fost importată încoace. Privite din acest unghi de vedere, anume coloniile grecești, profitând de interesul sporit al specialiștilor din diverse domenii, pe alocuri vizibil disproportionat în comparație cu cel față de monumentele din teritoriile lor rurale, constituie actualmente obiectivele arheologice cu cel mai intensiv grad cercetare. De aceea, analizând pe scurt situația din orașele grecești nord-vest-pontice, vom încerca în continuare să dezvăluim în ce măsură ea ar putea să contribuie la lămurirea problemelor nuanțate mai sus.

Pentru început ar trebui să reținem că așa-numitul fenomen de *roire* a grecilor, după caracterul și proporțiile sale considerabile unic în cadrul istoriei antice, nu s-a consumat brusc, ci în mai multe etape cronologice. Excepție nu face în această privință nici situația din spațiul nord-vest-pontic, unde, după o fază de tatonare a locului și a mediului etnic, stabilirea definitivă a coloniștilor greci într-un punct sau altul al litoralului s-a produs în câteva valuri. În rând cu alte regiuni circum-pontice, începând cu a doua jumătate a secolului al VII-lea a. Chr. și până la sfârșitul veacului următor, aici au fost fondate succesiv numeroase așezări-*apoikía* sau factorii comerciale de tipul *empória*. Chiar dacă informațiile curente despre data fondării acestora nu satisfac încă pe deplin dezideratele cercetării moderne, iar discuțiile istoriografice în jurul lor în pofida istoriei îndelungate sunt încă departe de a fi finalizate, la momentul actual deținem, totuși, o bază solidă de date literare și arheologice despre mersul colonizării litoralului nord-vest-pontic. Așa cum se poate vedea și din tabelul conceput de noi cu o altă ocazie (tabelul 2¹²), pe baza informațiilor acumulate ne putem face o închipuire, cât de cât clară, despre data fondării coloniilor din spațiul nostru de cercetare. Pornind de la ele, vom încerca în continuare să stabilim dacă restul coloniilor

de aici exista deja la momentul difuzării ceramicii atice timpurii cu figuri roșii, întrebându-ne, și de această dată, dacă o situațiile semnalate corespund unei stări reale de lucruri sau trebuie puse pe seama hazardului descoperirilor.

Dacă ținem cont de tabloul – chiar și cu unele pete albe – care poate fi reconstruit pe baza diferitor categorii de surse, atunci chiar și pentru cei mai puțin versați în problemele istoriei antice ale spațiului nord-vest-pontic este evident faptul că în perioada care ne interesează aici numărul coloniilor grecești existente aici era mult mai mare. Așa cum se poate vedea din datele rezumate în tabelul de mai sus, pentru marea majoritate a coloniilor grecești din spațiul nostru de cercetare data fondării lor nu de pășește limitele sfârșitului secolului al VI-lea a. Chr. La acestea se adaugă, desigur, și un număr impunător de așezări rurale din teritoriul lor agrar, în care, așa cum se poate conchide pe baza materialului arheologic, locuia o populație mixtă alcătuită, în proporții diferite, din greci și localnici de origine tracă sau scitică. Din aceste considerente, așa cum grecii din colonii, iar într-o anumită măsură și populația care locuia în vecinătatea acestora, constituiau consumatorii principali ai produselor aduse din spațiul egeo-mediteraneean, inclusiv a celor ceramice, era de așteptat ca și numărul descoperirilor noastre să nu se limiteze doar la cele trei puncte enunțate mai sus.

Ne referim aici, în primul rând, la binecunoscuta cetate greacă Histria și colonia-fică a acesteia Orgame, pentru care sursele literare au păstrat cea mai veche mențiune despre statutul ei de polisă. Atât sursele literare, cât și cele arheologice plasează procesul de întemeiere a lor încă în a doua jumătate a secolului al VII-lea a. Chr. În comparație cu Callatis, Tomis, Tyras cât și Nikonion, în cazul cărora nu se poate spune cu certitudine dacă ele existau deja în ultimul sfert al secolului al VI-lea a. Chr., adică în perioada când a început să fie produsă și, respectiv, difuzată ceramica cu figuri roșii în spațiul pontic, nu încapă nici o îndoială că ambele colonii dobrogene existau de aproape un secol și dispuneau de mai mult timp de un teritoriu agrar. Prin urmare, este de mirare faptul că, plasându-se printre siturile care actualmente oferă cele mai vechi materiale de import din spațiul pontic, în special ceramică de lux, de uz comun și amfore de transport din diverse regiuni ale grecești, aceste două colonii nu au dat până acum și ceramică atică cu figuri roșii timpurii.

¹² Pentru aparatul critic la baza căruia au stat datele rezumate în tabelul de față a se vedea Banaru 2003, 46-87.

Datele arheologice și literare despre fondarea coloniilor nord-vest-pontice

Colonie / originea numelui	Fondatori	Data fondării		Sursele arheologice				
		sursele antice	cercetarea modernă	cea mai veche ceramică	cea mai veche inscripție	cele mai vechi straturi arheologice	începutul emisiunilor monetare	cele mai vechi complexe funerare
Callatis / origine tracică	1. Milet Histria 2. Heraclea Chalcedon Byzantion	Ps. Skymnos, 760-764	1. a II jum. a sec. VI 2. înc. sec. IV	sf. sec. V - înc. sec. IV	sf. sec. V - înc. sec. IV	sec. IV	înc. sec. IV	a II jum. a sec. IV
Tomis / origine tracică	Milet (?) Histria	-	a II jum. a sec. VI	a II jum. a sec. VI	sec. IV	a II jum. a sec. VI	sec. II-I	I jum. a sec. IV
Histria / origine tracică	Milet carieni și greci din Asia Mică	1. Ps. Skymnos, 767-772 2. Eusebios Chron. 95 b (Helm)	în jur a. 630	I jum. a sec. VII	sec. V-IV (<i>graffito</i>)	I jum. - sf. sec. VII	sf. sec. VI - înc. sec. V	mij. sec. VI
Orgame / origine greacă	Histria Milet (?)	-	sf. sec. VII	sf. sec. VII	(?)	al II sfert al sec. VI	semne premonetare (sec. VI (?))	sf. sec. V
Nikonion / origine greacă	Histria Milet (?)	-	sf. sec. VI	sf. sec. VII - înc. sec. VI	sec. V-IV (<i>graffito</i>)	I jum. a sec. VI - înc. V	al II sfert al sec. V	sf. sec. V (?) - sec. IV
Tyras / origine tracică ori iranică	Histria Milet (?) eolieni doriene	-	sf. sec. VI - înc. sec. V	sec. VII (?)	al II sfert - mij. sec. VI (<i>graffito</i>)	sf. sec. V	sec. IV	sec. I-II p. Chr.
Borysthenes / origine tracică	Milet carieni și greci din Asia Mică	Eusebios Chron. 95 b (Helm)	a II jum. a sec. VII	al II sfert al sec. VII	sf. sec. VI - înc. sec. V (<i>graffito</i>)	a II jum. a sec. VII	semne premonetare (sec. VI (?))	sec. VII
Olbia / origine greacă	Borysthenes Milet	Ps. Skymnos, 809-814	I sfert al sec. VI	al III sfert al sec. VII	I sfert al sec. VI	I jum. a sec. VI	sf. sec. VI	al II sfert al sec. VI

În ce privește confirmarea relațiilor timpurii cu Atena, deosebit de eclatant apare aici cazul Histriei. Tot așa ca și Berezan și Olbia, Histria a dat până în prezent cele mai vechi fragmente de amfore de transport de tipul „SOS” și „à la brosse”, în care au fost transportate produse atice (Lambrino 1938, 132-141). De exemplu, în contexte arheologice datate deja la sfârșitul secolului al VII-lea a. Chr., amforele de tipul „SOS” constituie 2,6% din întregul lot de amfore arhaice, numărul lor real fiind, probabil, și mai mare (Dupont 1995-1996, 85 urm., 87). Pe lângă aceasta, printre materialele arheologice de la Histria se regăsește și un vas atenian de tip *dinos* datat între 620-600 a. Chr., care documentează cea mai timpurie prezența a ceramicii atice cu figuri negre în spațiul pontic (Alexandrescu 1962, 58, cat. 27;

Alexandrescu 1978, cat. 302). De consemnat este și faptul că vasele atice – atât cele cu figuri negre, cât și cele cu firnis negru – vor ocupa pe întreaga durată a secolului al VI-lea a. Chr. un rol deosebit de important în lotul ceramic de la Histria, abundența ei aici, în comparație cu alte colonii pontice, fiind explicată cu alte ocazii prin interesele pronunțate ale atenienilor față de gurile Dunării (Danov 1984, 257). Dacă pornim de la acest tablou al importurilor atice de la Histria, este greu să explicăm de ce aici nu este documentată faza inițială a difuzării ceramicii atice cu figuri roșii. Din cele ce ne este cunoscut nouă, cele mai timpurii exemplare din această categorie, două *cupkylix* atribuite meșterului „Peintre du Pithos”, care provin din așezare, datează doar la începutul secolului al V-lea a. Chr. (Alexandrescu 1978,

cat. 506-507, pl. 59). Prin urmare, dacă luăm în considerație că istoria cercetărilor arheologice ale Histriei numără actualmente mai bine de un secol, atunci se impune *volens nolens* părerea că acest tablou al difuzării produselor atice cu figuri roșii timpurii cu greu poate fi pus doar pe seama hazardului descoperirilor, el reflectând pentru moment mai degrabă o situație istorică concretă. Elocvent este în această privință și faptul că, în una din lucrările recente, în care au fost publicate materialele arheologice din zona sacră a Histriei, cea mai timpurie ceramică cu figuri roșii descoperită aici datează de la sfârșitul secolului al V-lea a. Chr. (Histria VII, 347, C 106-107).

Din cele spuse se poate conchide că difuzarea ceramicii atice cu figuri roșii timpurii în spațiul nord-vest-pontic a purtat un caracter accidental. Toate cele trei descoperiri de la Berezan, Olbia și Leuke au pătruns încoace în cadrul unui curent unic, care a ocolit celelalte colonii grecești din acesată regiune a Mării Negre, în primul rând,

Histria și Orgame, care existau în această perioadă. Așa cum se poate deduce pe baza materialului arheologic, marea majoritate a acestor vase de lux au fost aduse ca ofrande în templele olbiene din această perioadă și în sanctuarul lui Ahile de pe Leuke. În special situația de pe insula Leuke, care prezenta în perioada antică o escală importantă pe drumul comercial maritim de-a lungul coastei nord-vest-pontice, indica asupra faptului că aceste vase scumpe au fost donate de negustorii greci care frecventau insula și coloniile grecești de-a lungul acestu rute. Lipsa acestor vase în coloniile timpurii din Dobrogea care aveau până atunci relații strânse cu Atena, indică asupra faptului că difuzarea lor nu a purtat un caracter direct, ele fiind mijlocite, mai degrabă, de către negustorii din alte regiuni ale lumii grecești. Așa cum am arătat și în altă parte (Banaru 2009), materialele însoțitoare din contextele arheologice indică asupra faptului că aceste persoane proveneau, în cea mai mare parte, din orașele grecești de pe coastele de est ale Asiei Mici.

Catalogul descoperirilor

1. *Kantharos* de la care s-a păstrat doar un fragment din partea superioară care ar fi avut diametrul aproximativ de 38 cm. Odesa, Muzeul de Arheologie, nr. inv. 26 338 (fig. 1/1).

Proveniența: Insula Leuke.

Reprezentare: Scenă cu komos din care s-au păstrat reprezentările a trei bărbați laureați. Personajele din stânga și din centru se află față în față, cel din dreapta spre dreapta. Personajul din stânga cu un skyphos în mâna stângă, cel din centru cu două vase kantharos, unul din ele fiind realizat în tehnica figurilor negre. Personajul din dreapta cântă la un instrument muzical. Pe fragment au fost aplicate două inscripții: [N]ΙΚΟΣΘΕΥΕ? [ς ---] ΕΠΟΙΕΣΕ[ΕΝ] și ΕΠΙΚΤΕΤ[Ος ΕΥΡΑΦΘΕΝ].

Datare: 525-500 a. Chr. (J.D. Beazley); 520 a. Chr. (S.B. Ochotnikov).

Atribuire: „The Epiktetos Painter” (J.D. Beazley).

Lit.: ARV² 77.87 (73); BeazleyArchive nr. 200614; Ochotnikov 2006, 62 și nota 68, pl. 11/1.

2. Cupă-*kylix* de tipul C restaurată cu unele întregiri din mai multe fragmente. Diametrul 19,2 cm. St. Petersburg, Muzeul Ermitaj, nr. inv. 14. 661 (fig. 1/2).

Proveniența: Berezan, probabil din așezare. B 475.

Reprezentare: Personaj feminin nud, probabil heteră, cu *phalloi* („Naked woman using *olisboi*”

[J.D. Beazley]). Vasul conține inscripția *Hipparchos kalos*.

Datare: 520-510 a. Chr. (Yu.I. Ilyina).

Atribuire: Epiktetos (J.D. Beazley).

Lit.: ARV² 75.60 (53); Ilyina 2001, fig. 1-2; BeazleyArchive nr. 200587.

3. Cupă-*kylix* de tipul A. S-au păstrat două fragmente recuperate în tipul campaniilor arheologice din anii 1982 și 1984. Dimensiunile 14 și respectiv 6,8 cm (fig. 1/3, 6).

Proveniența: Berezan, probabil din așezare. B 82. 346.

Reprezentare: A – Scenă cu komos din care fac parte cinci tineri nuzi, trei din ei laureați cu cununi din frunze de iederă. Personajul din stânga în mers spre dreapta, cu o făclie în mâna stângă. Este urmat de un personaj în mers spre dreapta cu un burduf de piele în mâna stângă. Personajul din mijloc întors spre dreapta cu un *kylix* în mâna dreaptă și un *rython* în mâna stângă. Al doilea personaj din dreapta toarnă dintr-un vas *oinochoe* ținut în mâna dreaptă într-un vas-*kylix*, ținut probabil de un alt personaj. Personajul din dreapta cu un *krater* în ambele mâini în mers spre stânga. B – Scenă cu *centauromachie* (?). S-au păstrat corpul și picioarele unor centauri, probabil în luptă cu Heracle (Yu.I. Ilyina).

Datare: 520-510 a. Chr. (Yu.I. Ilyina).

Atribuire: Epiktetos (Yu.I. Ilyina).

Lit.: Ilyina 2001, fig. 3-4; Кат. Березань 2005, кат. 164.

4. *Kylix* de dimensiuni mari cu diametrul aproximativ de 32 cm din care s-a păstrat doar un fragment a medalionului din partea interioară (fig. 1/4).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 1619.

Reprezentare: Pereții exteriori ai vasului nu au fost pictați. Scena aplicată un medalionul din interiorul vasului conține un tânăr laureat (?) în mers grăbit spre dreapta cu un burduf cu vin în mâna dreaptă și un vas de tipul *oinochoe* în mâna stângă. Unicul atribut vestimentar prezintă o stofă legată în jurul brâului care atârână peste coapsele personajului. În partea superioară s-au păstrat doar urmele câtorva litere dintr-o inscripție indescifrabilă.

Datare: 520-515 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos (K.S. Gorbunova) ori „near The Bowdoin-Eye Painter” (J.D. Beazley).

Lit.: ARV² 168.3; Горбунова 1964, 178 сл., рис. 1/3; BeazleyArchive nr. 201541.

5. Cupă-*kylix* de dimensiuni mari de tipul C din care s-a păstrat un fragment cu lungimea 14, 5 cm (fig. 1/5). Acesta conține aproape integral medalionul din interiorul vasului care avea diametrul 10,6 cm.

Proveniența: Berezan-așezare. B 75. 195.

Reprezentare: Tânăr nud, în pirostrie spre dreapta. În mâini ține un *crater* cu coloane. Probabil scenă de *symposion* sau *komos* (?). În spatele figurii a fost semnată cu culoarea purpurie inscripția *gipias*.

Datare: Sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Yu.I. Ilyina).

Atribuire: Epiktetos (Yu.I. Ilyina).

Lit.: Ilyina 2001, fig. 5.

6. *Kylix* de dimensiuni mari din care s-a păstrat doar un fragment al medalionului din partea interioară a vasului cu lungimea de 7 și lățimea de 4,9 cm. Despre proporțiile masive ale vasului vorbește și diametrul de 4,7 cm al piciorului (fig. 1/7).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 600.

Reprezentare: Parte din spatele unui satir în mers grăbit spre dreapta. În mâna stângă personajul ține un scut decorat cu frunze de iederă.

Datare: 520-515 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 180, рис. 2/1.

7. *Kylix* adânc de dimensiuni mari de la care se menționează un fragment principal cu lungimea de 22,6 și lățimea de 5,9 cm. În afară de acesta s-au mai păstrat și alte fragmente de perete și din mânerul vasului (fig. 1/8).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 1680.

Reprezentare: Palmetă în stânga fragmentului urmată de doi ochi apotropeici. Între aceștia este plasat un tânăr nud în mers spre dreapta, cu mâna stângă ridicată și cu un *kylix* în mâna dreaptă.

Datare: 520-515 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Oltos ori în maniera lui (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 176 сл., рис. 1/2.

8. *Kylix* din care s-a păstrat un fragment cu lungimea 6,8 și lățimea 4,2 cm a medalionului din interiorul vasului cu o parte a suportului (fig. 1/9).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 488.

Reprezentare: Ostaș nud cu scut în mâna stângă, în mers spre dreapta.

Datare: 510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epeleos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 184, рис. 3/3.

9. *Kylix* de dimensiuni mari din care s-a păstrat doar un fragment de perete cu trecerea spre buza vasului. Lungimea și lățimea fragmentului constituie 20,5 și respectiv 11,3 cm (fig. 2/1).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 1608.

Reprezentare: O parte din doi ochi apotropeici și o palmetă.

Datare: 520-515 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos ori poate Oltos (?) (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 176, рис. 1/1.

10. Fragment dintr-o cupă-*kylix* de dimensiuni mari (fig. 2/2).

Proveniența: Insula Leuke.

Reprezentare: Palmetă.

Datare: 520 a. Chr. (S.B. Ochotnikov).

Atribuire: Epiktetos (S.B. Ochotnikov). Autorul nu exclude și posibilitatea că vasul a fost pictat de meșterul Oltos.

Lit.: Ochotnikov 2006, 62 și nota 68, pl. 11/2.

11. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment al medalionului din interiorul vasului cu lungimea de 9 cm (fig. 2/3).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 620.

Reprezentare: Personaj masculin nud spre dreapta. În ambele mâini sulite încrucișate în regiunea brâului. De-a lungul corpului a fost aplicat un *graffito* pentru Zeus și Athena.

Datare: 510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Nikostenes (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 185 сл., рис. 4/1.

12. Cupă-*kylix* de dimensiuni mari din care s-a păstrat piciorul și o parte din medalionul din interiorul vasului (fig. 2/4).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 2609.

Reprezentare: Tânăr nud, spre stânga, așezat pe o amforă decorată cu frunze de iederă. Mâna stângă este plasată în regiunea gâtului vasului.

Datare: 515-510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 182, рис. 3/1.

13. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment al medalionului din interiorul vasului (fig. 2/5).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 2608.

Reprezentare: Personaj masculin în pirostria sau alergând spre stânga. Himationul atârână pe mâna stângă. Pe peretele vasului un *graffito* pentru Zeus și Athena.

Datare: sf. sec. VI a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Горбунова 1964, 185 сл., рис. 4/2.

14. Cupă-*kylix* de tipul C păstrată integral. Diametrul vasului constituie 16 cm, iar cel al medalionului din interiorul 9,4 cm (fig. 2/6).

Proveniența: Berezan-necropolă, mormântul 155.

Din inventarul funerar mai făceau parte un ulcior de proveniență ioniană datat cu sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr., precum și o farfurie din categoria ceramicii cenușii. Nr. inv. B 86.95.

Reprezentare: Pe medalionul din interiorul vasului un personaj tânăr în poziție șezândă cu un *crater* în mână, probabil într-o scenă de *symposion*.

Datare: sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Y.I. Ilyina) / 490 a. Chr. (Kat. Бerezань 2005, кат. 167).

Atribuire: „The Pithos Painter” (Y.I. Ilyina).

Lit.: Ilyina 2001, fig. 7-8; Кат. Бerezань 2005, кат. 167.

15. Cupă-*kylix* de dimensiuni mari din care s-au păstrat cinci fragmente cu lungimea de 14,5 și lățimea de 14,7 cm a medalionului din partea interioară a vasului. Diametrul acestuia constituie 13,5 cm (fig. 2/7).

Proveniența: Olbia-temenos. O/54 nr. 2933, O/58 nr. 612, 661.

Reprezentare: Personaj masculin în himation în timpul ospățului. După poziția mâinii ar fi ținut un vas de băut sau, nu este exclus, ar fi cântat la un instrument muzical, așa cum se cunoaște din scenele de banchet.

Datare: 520-510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos ori un meșter din cercul acestuia (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 182, рис. 2/4.

16. Cupă-*kylix* de tipul C de la care s-a păstrat un fragment cu lungimea de 12 cm. Cea mai mare parte a fragmentului o constituie medalionul vasului care are diametrul 8,8 cm (fig. 2/8).

Proveniența: Berezan, probabil așezare (?). Nr. inv. 85. 121.

Reprezentare: Tânăr nud spre dreapta, probabil într-o scenă de *symposion*. Pe cap poartă o căciulă de tip scitic, iar în mâna stângă un vas de băut, probabil un *rython*.

Datare: sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Y.I. Ilyina).

Atribuire: „The Pithos Painter” (Y.I. Ilyina).

Lit.: Ilyina 2001, fig. 6.

17. Cupă-*kylix* de dimensiuni mari din care s-a păstrat o parte a medalionului din interiorul vasului (fig. 2/9).

Proveniența: Olbia-temenos. O/56 nr. 663.

Reprezentare: Măinile unui personaj care țin un disc. De ambele părți ale obiectului două litere de culoarea pastei din care a fost confecționat vasul.

Datare: sf. sec. VI a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Горбунова 1964, 186, рис. 5/1.

18. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment (fig. 2/10).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 495.

Reprezentare: Parte din capul unui bărbat cu suliță.

Datare: sf. sec. VI a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Горбунова 1964, 186, рис. 5/2.

19. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat doar un fragment al medalionului din partea interioară a vasului cu lungimea de 2,8 și lățimea de 2,6 cm (fig. 2/11).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 49.

Reprezentare: Parte din capul unui tânăr spre dreapta.

Datare: sf. sec. VI a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 180 сл., рис. 2/2.

20. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat doar un fragment al medalionului din partea interioară a vasului cu lungimea de 6 și lățimea de 5 cm (fig. 2/12).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 266.

Reprezentare: Parte din capul și umărul drept al unui satir cu barbă, probabil Silen (K.S. Gorbunova), spre stânga. La marginea fragmentului s-a păstrat litera ς , probabil sfârșitul cuvântului $\kappa\alpha\lambda\acute{o}\varsigma$.

Datare: 520-515 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epiktetos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 181 сл., рис. 2/3.

21. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment cu lungimea de 8,5 cm din peretele vasului (fig. 2/13).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 489.

Reprezentare: Doi ostași în chiton, cu scut și cne-mide în mers grăbit spre stânga.

Datare: 510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epeleos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 jos.

22. Cupă-*kylix* de tipul C (?) din care s-a păstrat un fragment al medalionului din interiorul vasului cu lungimea maximă de 4,5 cm (fig. 2/14).

Proveniența: Berezan, probabil așezare (?). Nr. inv. B 90.88.

Reprezentare: Fragment din corpul unui bărbat nud spre stânga, poate ostaș (?). Din inscripția aplicată pe medalion s-a păstrat doar litera A.

Datare: sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Y.I. Ilyina).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Ilyina 2001, fig. 10.

23. Cupă-*kylix* de tipul C (?) din care s-a păstrat un fragment al medalionului din interiorul vasului cu lungimea maximă de 3,7 cm (fig. 2/15).

Proveniența: Berezan, probabil așezare (?). Nr. inv. B 75.194.

Reprezentare: Capul unui satir spre stânga.

Datare: sf. sec. VI - înc. sec. V a. Chr. (Y.I. Ilyina).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Ilyina 2001, fig. 9.

24. Cupă-*kylix* de la care s-a păstrat un fragment pictat (fig. 2/16).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 489¹³.

Reprezentare: Capul unui ostaș cu coif și suliiță spre stânga.

Datare: 510 a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Epeleos (K.S. Gorbunova).

Lit.: Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 stânga.

25. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment cu dimensiunile 5,5 și respectiv 9,5 cm (fig. 2/17).

Proveniența: Descoperit în anul 1927 la Olbia, într-un context arheologic necunoscut. St. Peterburg, Muzeul Ermitage, nr. inv. 01.18181.

Reprezentare: Partea de jos a piciorului drept a unui personaj în himation. Pe fragment se poate citi inscripția [*kalos/kale*] LEAGR[OS].

Datare: 515-510 a. Chr. (Euphronios der Maler 1991, 46).

Atribuire: Euphronios (Peredol'skaja) / „The Pioneer Group: Euphronios” (Beazley).

Lit.: Peredol'skaja 1957, 10-11; ARV² 17.20; Передольская 1967, 26; Euphronios der Maler 1991, 211, Kat. 45.

26. Fragment dintr-un vas, poate de tipul *kylix* (fig. 2/18).

Proveniența: Insula Leuke.

Reprezentare: O parte din himationul unui personaj.

Datare: sf. sec. VI a. Chr.

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Охотников, Островерхов 1993, фото 11/3.

27. Fragment dintr-un vas, poate de tipul *kylix* (fig. 2/19).

Proveniența: Insula Leuke.

Reprezentare: Piciorul unui personaj nud spre stânga.

Datare: sf. sec. VI a. Chr.

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Охотников, Островерхов 1993, фото 11/1.

28. Fragment dintr-un vas, poate de tipul *kylix* (fig. 2/20).

Proveniența: Insula Leuke.

Reprezentare: Parte din corpul unui satir.

Datare: sf. sec. VI a. Chr.

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Охотников, Островерхов 1993, фото 11/2.

29. Cupă-*kylix* din care s-a păstrat un fragment pictat (fig. 2/21).

Proveniența: Olbia-temenos. O/58 nr. 611.

Reprezentare: Parte din spatele unui personaj.

Datare: sf. sec. VI a. Chr. (K.S. Gorbunova).

Atribuire: Meșter neidentificat.

Lit.: Горбунова 1964, 186, рис. 5/3.

Bibliografie

Alexandrescu 1962: P. Alexandrescu, Autour de la date de fondation d'Histria. Studii clasice 4, 1962, 49-69.

Alexandrescu 1966: P. Alexandrescu, Necropola tumulară. Săpături 1955-1961. In: Histria 2 (București 1966) 134-294.

Alexandrescu 1978: P. Alexandrescu, La céramique d'époque archaïque et classique (VIIe-IVe s.). In: Histria IV (București 1978).

¹³Fiind descoperite într-un context arheologic comun, K. Gorbunova nu exclude posibilitatea că acest fragment a aparținut împreună cu fragmentele O/58 nr. 488, 136, 490 și 662 aceleiași vas pictat de Epeleos (Горбунова 1964, 184).

- Alexandrescu 1988:** P. Alexandrescu, Însemnări arheologice. Eubeenii și începuturile navigației grecești în Marea Neagră. Studii clasice 26, 1988, 111-121 (= In: Melanges Pierre Leveque 5, 1990, 1-7).
- ARV²:** J.D. Beazley, Attic Red Figure Vase-Painters² (Oxford 1963).
- Banaru 2003:** V. Banaru, Die Beziehungen von Griechen und Barbaren im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Untersuchungen zu Handel- und Warenaustausch vom 7. bis 3. Jh. v. Chr. auf Grundlage der archäologischen Funde und schriftlichen Quellen im Nordwesten des Schwarzen Meeres. Diss. (Mannheim 2003).
- Banaru 2005:** V. Banaru, Überlegungen zur Verbreitung und Funktion rotfiguriger Keramik im nordwestlichen Pontos-Gebiet. Thetis 11-12, 2005, 55-64.
- Banaru 2007:** V. Banaru, Cu privire la difuzarea ceramicii cu figuri roșii în nord-vestul Pontului Euxin (reflecții pe marginea unei cărți recente despre comerțul și funcționalitatea vaselor atice în spațiul pontic). Tyragetia s. n. 1, vol. I [XVI], 2007, 63-87.
- Banaru 2008:** V. Banaru, Cu privire la decorul vaselor cu figuri roșii din nordul și nord-vestul Pontului Euxin. Tyragetia s. n., vol. II [XVII], nr. 1 (Chișinău 2008), 79-118.
- Banaru 2009:** V. Banaru, Considerații cu privire la mediatorii relațiilor comerciale și de schimb dintre lumea greacă și localnicii din nord-vestul Pontului Euxin pe baza izvoarelor arheologice și scrise din secolele VII-V a. Chr. Tyragetia, s.n. 1, vol. III [XVIII], 2009, 71-116.
- BeazleyArchive:** Beazley Archive Extensible Database (www.beazley.ox.ac.uk/XDB/ASP/default.asp).
- Boardman 1979:** J. Boardman, Schwarzfigurige Vasen aus Athen (Mainz 1979).
- Boardman 1981:** J. Boardman, Rotfigurige Vasen aus Athen. Die archaische Zeit (Mainz 1981).
- Boardman 1988:** J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă și comerțul timpuriu (București 1988).
- Bouzek 1990:** J. Bouzek, Studies of Greek Pottery in the Black Sea Area (Prague 1990).
- Cojocaru 2004:** V. Cojocaru, Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI-I a. Chr. pe baza izvoarelor epigrafice (Iași 2004).
- Cojocaru 2007:** V. Cojocaru, recenzie la (ed.) Joachim Hupe, în colaborare cu Claudia von Behren, Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung (Rahden/Westf. 2006).
- Coldstream 1968:** J.N. Coldstream, Greek Geometric Pottery (London 1968).
- Danov 1984:** Chr. Danov, Tracia antică (București 1984).
- Dupont 1995-1996:** P. Dupont, Amphores archaïques de Grèce propre en Mer Noire. Etat de la question. Il Maro Nero 2, 1995-1996, 85-98.
- Euphronios der Maler 1991:** Euphronios der Maler: eine Ausstellung in der Sonderausstellungshalle der Staatlichen Museen Preußischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem 20.3. - 26.5.1991 (Mailand 1991).
- Histria VII:** (ed. Petre Alexandrescu) Histria VII. La zone sacrée de l'époque grecque (Bucarest/Paris 2005).
- Ilyina 2001:** Yu.I. Ilyina, Early Red-Figure Pottery from Berezan. In: (eds. J. Boardman, Sergej L. Solovjov, Gocha R. Tsetskhladze), Northern Pontic Antiquities in the State Hermitage Museum (Brill-Leiden-Boston-Köln 2001), 159-169.
- Lambrino 1938:** S. Lambrino, Les vases archaïques d'Histria (București 1938).
- Ochotnikov, Ostroverchov 1991:** S.B. Ochotnikov, A.S. Ostroverchov, L'île de Leuke et le culte d'Achille. Pontica 24, 1991, 53-74.
- Ochotnikov 2006:** S.B. Ochotnikov, Achilleus auf der Insel Leuke. In: (Hrsg. Joachim Hupe) Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit (Rahden/Westf. 2006), 49-87.
- Oppermann 2004:** M. Oppermann, Die westpontischen Poleis und ihr indigenes Umfeld in vorrömischer Zeit. Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 2 (Langenweißbach 2004).
- Peredol'skaja 1957:** A.A. Peredol'skaja, Nový zlomok Eufroniúv. Listy filologické LXXX, 1957, 10-11.
- Боузек 1981:** Я. Боузек, Кавказ, Греция и гальштатская Европа в VIII-VII вв. до н. э. В сб.: Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой Греческой колонизации. Материалы II Всесоюзного симпозиума. Цхалтубо 1979 (Тбилиси 1981), 68-76.
- Виноградов 1989:** Ю.Г. Виноградов, Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э.: историко-эпиграфическое исследование (Москва 1989).
- Горбунова 1964:** К.С. Горбунова, Краснофигурные килики из раскопок Ольвийского теменоса. В сб: (отв. ред. В.Ф. Гайдукевич) Ольвия. Теменос и агора (Москва-Ленинград 1964), 175-187.
- Кат. Березань 2005:** (авторы кат.: С.Л. Соловьев, С.Р. Тохтасьев) Борисфен-Березань. Начало античной эпохи в Северном Причерноморье. К 120-летию археологических раскопок на острове Березань. Каталог выставки в Государственном Эрмитаже 23 июня - 11 сентября 2005 г. (Санкт-Петербург 2005).
- Козуб 1974:** Ю.И. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н. е. (Київ 1974).

- Козуб 1987:** Ю.И. Козуб, Аттическая керамика. В кн.: (ред. С.Д. Крыжицкий) Культура населения Ольвии и её окружи в архаическое время (Киев 1987), 57-71.
- Мелюкова 1975:** А.И. Мелюкова, Поселение и могильник скифского времени у с. Николаевка (Москва 1975).
- Охотников 1983:** С.Б. Охотников, Археологическая карта Нижнего Поднепровья в античную эпоху (VI-III вв. до н.э.). Материалы по археологии Северного Причерноморья 9, 1983, 101-122.
- Охотников 1990:** С.Б. Охотников, Нижнее Поднепровье в VI-V вв. до н. э. (Киев 1990).
- Охотников, Островерхов 1993:** С.Б. Охотников, А.С. Островерхов, Святилище Ахилла на острове Левке (Змеином) (Киев 1993).
- Передольская 1967:** А.А. Передольская, Краснофигурные аттические вазы в Эрмитаже (Ленинград 1967).
- Скуднова 1988:** В.М. Скуднова, Архаический некрополь Ольвии (Москва 1988).

Zur Anfangsphase der Verbreitung attischer rotfiguriger Keramik im Nordwesten des Pontos Euxeinos

Zusammenfassung

Gegenstand dieses Aufsatzes bilden 29 attische frührotfigurige Vasen aus dem nordwestlichen Pontos-Raum, die zum überwiegenden Teil in einem sehr fragmentarischen Zustand überliefert worden sind. Die vielfältigen Informationen über die Herkunft, Bilddarstellung, stilistischen und chronologischen Zuweisung sowie bibliographischen Hinweise zu jedem Gefäß bzw. Fragmentstück werden in einem separaten Katalogteil zusammengefasst. Dabei handelt es sich nur um die Keramikgefäße aus Athen, die noch im letzten Drittel des 6. Jhs. v. Chr. in diesem Gebiet importiert wurde. Das gesamte Material wird in erster Linie in Hinsicht auf die geographische Verbreitung und den archäologischen Fundkontext ausgewertet. Es ließ sich dabei feststellen, dass sich die frührotfigurige Keramik bislang nur an drei Fundstellen nämlich Olbia, Berezan und Insel Leuke fand, wobei die Anzahl der griechischen Kolonien und Agrarsiedlungen aus ihrem Hinterland in dieser Zeitphase deutlich höher war. Diesbezüglich fällt das Fehlen solcher Funde in erster Linie in der griechischen Kolonie Histria, die bereits in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. v. Chr. gegründet war und bis zu diesem Zeitpunkt aufgrund zahlreicher Keramikfunde vielfältige Beziehungen mit Athen hatte, besonders auf. Die Zusammenstellung der Informationen über die archäologischen Fundumstände zeigt, dass die meisten Gefäße im Temenos von Olbia und im Achilleus-Tempel auf der Leuke-Insel aufgetaucht sind. Nur wenige davon sind mit Siedlungs- oder Grabkomplexen aus Berezan und Olbia in Zusammenhang zu bringen. Wie bereits in den früheren Ansätzen vermutet wurde, ist diese Fundsituation darauf hinzudeuten, dass die frührotfigurigen Gefäße in erster Linie als Opferbeigaben an verschiedenen griechischen Göttern verwendet wurden. Aufgrund der Lage der Leuke-Insel als wichtiger Orientierungspunkt und Zwischenstation in dem pontischen Seeverkehr kann man davon ausgehen, dass diese Gefäße hier von Händlern geopfert wurden. Da unsere Keramik meistens mit verschiedenen ostgriechischen Keramiken vergesellschaftet ist, ist davon auszugehen, dass diese Keramik nicht direkt aus Athen importiert wurde, sondern durch die Vermittlung der Ostgriechen nach Pontos gelangte.

Abbildungsliste:

- Abb. 1: 1 - *Kantharos*, Epiktetos, Leuke-Insel (nach Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/1); 2 - *Kylix*, Epiktetos, Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, 160, fig. 1); 3, 6 - *Kylix*, A und B, Epiktetos; Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, 161, fig. 3-4); 4 - *Kylix*, Epiktetos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 178 f., рис. 1/3); 5 - *Kylix*, Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, fig. 5); 7 - *Kylix*, Epiktetos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 180, рис. 2/1); 8 - *Kylix*, Oltos oder seine Manier, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 176 f., рис. 1/2); 9 - *Kylix*, Epeleos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 184, рис. 3/3).
- Abb. 2: 1 - *Kylix*, Epiktetos (?), Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 176, рис. 1/1); 2 - *Kylix*, Leuke-Insel (nach Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/2); 3 - *Kylix*, Nikostenes, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 185 f., рис. 4/1); 4 - *Kylix*, Epiktetos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 182, рис. 3/1); 5 - *Kylix*, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 186, рис. 4/2); 6 - *Kylix*, Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, fig. 7); 7 - *Kylix*, Epiktetos oder sei Kreis, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 182, рис. 2/4); 8 - *Kylix*, Berezan-Nekropole (nach Ilyina 2001, fig. 6); 9 - *Kylix*, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 186, рис. 5/1); 10 - *Kylix*, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 186, рис. 5/2); 11 - *Kylix*, Epiktetos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 180 f., рис. 2/2); 12 - *Kylix*, Epiktetos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 181 f., рис. 2/3); 13 - *Kylix*, Epeleos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 unten); 14 - Schale, Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, fig. 10); 15 - Schale, Berezan-Siedlung (nach Ilyina 2001, fig. 9); 16 - *Kylix*, Epeleos, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 links); 17 - *Kylix*, Euphronios, Olbia (nach Euphronios der Maler 1991, 211, Kat. 45); 18 - *Kylix* (?), Leuke-Insel (nach Охотников, Островерхов 1993, фото 11/3); 19 - *Kylix* (?), Leuke-Insel (nach Охотников, Островерхов 1993, фото 11/1); 20 - *Kylix* (?), Leuke-Insel (nach Охотников, Островерхов 1993, фото 11/2); 21 - *Kylix*, Olbia-Temenos (nach Горбунова 1964, 186, рис. 5/3).

Abb. 3. Verbreitungskarte attischer frührotfiguriger Keramik im Nordwesten des pontischen Raumes.

Tafel 1. Fundkontext und Formenauswahl attischer frührotfiguriger Gefäße.

Tafel 2. Archäologische und literarische Quellen über die Gründung griechischer Kolonien aus dem nordwestlichen Pontos-Raum.

О начале распространения аттической краснофигурной керамики на Северо-Западе Понта Эвксинского

Резюме

Настоящая статья посвящена 29 ранним краснофигурным вазам аттического происхождения, найденным на северо-западе Понта Эвксинского, большая часть которых дошла до нас в очень фрагментарном состоянии. Различные сведения о происхождении сосудов или отдельных фрагментов, мотивы их росписи, стилистические и хронологические определения, а также библиографические данные суммированы в отдельной части исследования. В основном, речь идёт об аттической керамике, которая импортировалась в этот регион в последней трети VI в. до н.э. Основной акцент в изучении этой керамики сделан на особенностях её распространения, а также на археологический контекст находок. В результате было выяснено, что находки этого периода были сделаны только в трёх пунктах рассматриваемой территории, а именно, в Ольвии, на Березани и на острове Левке, хотя число греческих колоний и аграрных поселений их территорий в то время было значительно больше. В этой связи вызывает определённое недоумение отсутствие этой керамики в Истрии, которая была образована уже во второй половине VII в. до н.э., и где аттические сосуды имели до этого периода большое значение. Согласно археологическому контексту находок можно определить, что большинство таких ваз были найдены на ольвийском теменосе и в святилище Ахилла на острове Левке. Только несколько из них можно связать с жилыми постройками или могильниками Ольвии и Березани. Как уже предполагалось в предыдущих работах, большинство ранних краснофигурных ваз было использовано, главным образом, в культовых целях в качестве приношений различным греческим богам. Находки с острова Левке, который играл важную роль в понтийских коммуникациях и торговле, можно принять за жертвоприношения греческих торговцев. Так как рассматриваемые вазы были, в основном, найдены совместно с восточногреческой керамикой, можно предположить, что они проникли из Афин в Понт не прямым путём, а посредством греков из Восточной Греции.

Список иллюстраций:

Рис. 1: 1 - *канфар*, Эпиктет, остров Левке (по Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/1); 2 - *килик*, Эпиктет, Березань-поселение (по Пуина 2001, 160, fig. 1); 3, 6 - *килик*, А и В, Эпиктет, Березань-поселение (по Пуина 2001, 161, fig. 3-4); 4 - *килик*, Эпиктет, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 178 сл., рис. 1/3); 5 - *килик*, Березань-поселение (по Пуина 2001, fig. 5); 7 - *килик*, Эпиктет, Ольвия-теменос (по: Горбунова 1964, 180, рис. 2/1); 8 - *килик*, Олгос или его манера, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 176 сл., рис. 1/2); 9 - *килик*, Эпелей, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 184, рис. 3/3).

Рис. 2: 1 - *килик*, Эпиктет (?), Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 176, рис. 1/1); 2 - *килик*, остров Левке (по Ochotnikov 2006, 62, Taf. 11/2); 3 - *килик*, Никосфен, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 185 сл., рис. 4/1); 4 - *килик*, Эпиктет, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 182, рис. 3/1); 5 - *килик*, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 186, рис. 4/2); 6 - *килик*, Березань-поселение (по Пуина 2001, fig. 7); 7 - *килик*, Эпиктет или его круг, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 182, рис. 2/4); 8 - *килик*, Березань-некрополь (по Пуина 2001, fig. 6); 9 - *килик*, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 186, рис. 5/1); 10 - *килик*, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 186, рис. 5/2); 11 - *килик*, Эпиктет, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 180 сл., рис. 2/2); 12 - *килик*, Эпиктет, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 181 сл., рис. 2/3); 13 - *килик*, Эпелей, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 внизу); 14 - чаша, Березань-поселение (по Пуина 2001, fig. 10); 15 - чаша, Березань-поселение (по Пуина 2001, fig. 9); 16 - *килик*, Эпелей, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 184, рис. 3/4 слева); 17 - *килик*, Эфроний, Ольвия (по Euphronios der Maler 1991, 211, Кат. 45); 18 - *килик* (?), остров Левке (по Охотников, Островерхов 1993, фото 11/3); 19 - *килик* (?), остров Левке (по Охотников, Островерхов 1993, фото 11/1); 20 - *килик* (?), остров Левке (по Охотников, Островерхов 1993, фото 11/2); 21 - *килик*, Ольвия-теменос (по Горбунова 1964, 186, рис. 5/3).

Рис. 3. Карта распространения ранней краснофигурной керамики на северо-западе Понта Эвксинского.

Таблица 1. Археологический контекст и выборка форм ранних краснофигурных сосудов.

Таблица 2. Археологические и письменные источники об образовании греческих колоний на северо-западе Понта Эвксинского.

10.10.2010

Dr. Valeriu Banaru, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, 121A, MD-2012 Chișinău, Republica Moldova, e-mail: valerubanaru@hotmail.com